

การพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น
SELF-RELIANCE PATTERNS OF BUDDHIST FARMERS
IN KHON KAEN PROVINCE*

ประกอบ มีโคตรกอง, บุรินทร์ ภูสกุล, พระครูสุตธรรมภาณี

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

พรนิภา รัตนคณาทรัพย์

สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน

Prakob Meekhotkong, Burin Poosakul, PhakruSutadhammabhanee

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Khon Kaen Campus, Thailand

Pronnipa Rattanakanasap

Learning Institute for Everyone, Thailand

Corresponding Author, E-mail: Prakob_1968@hotmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาการพึ่งตนเองของชาวนาในจังหวัดขอนแก่น 2) เพื่อศึกษาแนวทางการส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น 3) เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น เป็น การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจง ได้แก่ ชาวนาที่พึ่งตนเองได้ใช้หลักการทางพุทธศาสนาไปใช้ในจังหวัดขอนแก่นจำนวน 6 หมู่บ้านๆ ละ 5 คน รวมทั้งสิ้น 30 คน

ผลการวิจัยพบว่า

1) การพึ่งตนเองของชาวนาในจังหวัดขอนแก่น พบว่า การดำเนินชีวิตเป็นแบบพอเพียง แต่ยังอาศัยระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ โดยอาศัยพ่อค้าคนกลางในการซื้อขายสินค้าทางการเกษตร กลุ่มหรือชุมชนที่อิงอาศัยกันได้ไม่เต็มที่เพราะทุนในการจัดการมีน้อยไม่พอ กับความต้องการของประชาชน

2) ด้านแนวทางการส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น พบว่า ต้องมีธรรมะเป็นเครื่องกำกับแนวทางการส่งเสริมการพึ่งพาตนเอง 5 ประการ คือ 1.

* ได้รับความเห็นชอบ: 15 เม.ย. 2563 แก้ไขบทความ: 15 มิ.ย. 2563 ตอรับตีพิมพ์: 30 มิ.ย. 2563

ความพอดีด้านจิตใจ 2. ความพอดีด้านสังคม 3. ความพอดีด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 4. ความพอดีด้านเทคโนโลยี 5. ความพอดีด้านเศรษฐกิจ

3) รูปแบบการพึ่งตนเองของชาวนามีการนำหลักอิทธิบาท 4 ไปประยุกต์ใช้ ได้แก่

1. ฉันทะ คือ ความชอบ ความรักในอาชีพที่ตนเองทำ 2. วิริยะ คือ ความเพียรมีความขยันอดทนต่ออาชีพของตน 3. จิตตะ คือ การเอาใจใส่ในการทำนาในอาชีพที่ทำ 4. วิมังสา คือ หลังจากการทำนาแล้วมีการวิเคราะห์ผลที่ได้จากการประกอบอาชีพ

คำสำคัญ: การพึ่งตนเองเชิงพุทธ, ชาวนา

Abstract

The purposes of this research are: 1) To study the self-reliance of farmers in Khon Kaen Province 2) To study ways of promoting self-reliance of Buddhist farmers in Khon Kaen Province 3) To analyze the self-reliance patterns of Buddhist farmers in Khon Kaen Province. Is a qualitative research. By interviewing specific target groups, namely, self-reliant peasants using Buddhist principles in Khon Kaen, consisting of 6 villages, 5 persons each, a total of 30 people.

The result of the research shows that:

1) Self-reliance of farmers in Khon Kaen Province found that life is self-sufficient. But still relying on a new economic system by relying on middlemen to trade agricultural products Groups or communities that are not fully dependent on because management funds are insufficient for the needs of the people

2) Regarding the guidelines for promoting self-reliance of Buddhist farmers in Khon Kaen Province, it is found that there must be Dhamma as a guideline for the 5 ways of promoting self-reliance: 1. Mental fit 2. Social fit 3. Fit in natural resources and Environment 4. Technology fit 5. Economy fit.

3) The model of self-reliance of the farmers has applied the 4 influential principles, namely 1. Chantha is the love and passion of his own

career. 2. Viriya is diligence and diligence. 3. Chitta means paying attention to the rice in the profession. 4. Wimangsa is that after farming, the results of the occupation are analyzed.

Keywords: Buddhist self-reliance, farmer

บทนำ

สภาพสังคมไทยในอดีตเป็นสังคมที่พึ่งตนเองและมีความเป็นอยู่แบบพอเพียง โดยอาศัยระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ ซึ่งมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกับธรรมชาติ ในระบบเครือญาติที่เกื้อหนุนกัน มีการแบ่งปันผลผลิตที่ได้มา มีการประกอบอาชีพเพื่อการอยู่รอด ทำให้ชุมชนในอดีตเป็นชุมชนที่เข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ แต่ในปัจจุบันประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองอย่างรวดเร็ว จึงทำให้สังคมตกอยู่ภายใต้กระแสวัตถุนิยมขาดความรับผิดชอบ และจิตสำนึกสาธารณะ(ประเวศ วะสี, 2542: 18)

การปลูกข้าวในยุคสมัยต่างๆ ตามแบบแผนวิถีชีวิตคนไทย มุ่งปลูกข้าวเพื่อบริโภคเป็นหลัก เหลือบริโภคก็เก็บไว้ในยุ้งฉาง จะนำไปแลกเปลี่ยนกับปัจจัยอื่นๆ บ้าง ก็เฉพาะสิ่งที่จำเป็นจริงๆ เช่น นำข้าวไปแลกกับเสื้อผ้า ยารักษาโรค หรืออาหารประเภทอื่น แต่ไม่นิยมขายข้าว ไม่แลกเปลี่ยนข้าวกับเครื่องมือประทศประหาร ทั้งนี้เพราะคนไทยเชื่อว่าข้าวเป็นสิ่งที่มียุคุณ มีจิตวิญญาณ มีเทพธิดา ชื่อว่า "แม่โพสพ" ประจำ ข้าวสามารถให้คุณโทษแก่มนุษย์ได้ ข้าวเกิดขึ้นเพื่อเป็นอาหารให้มนุษย์บริโภคเท่านั้น หากได้มีวัตถุประสงศ์เป็นพืชเศรษฐกิจไม่ ในการผลิตข้าวของชุมชนเกษตรกรชาวนาที่ทำนาเป็นอาชีพหลักในอดีตนั้นผลิตเพื่อยังชีพในครัวเรือน แต่ปัจจุบันจากการเข้ามาของภาครัฐที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาชนบท จึงทำให้ชุมชนชาวนามีการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ โดยมุ่งเน้นการปลูกข้าวให้ได้ผลผลิตจำนวนมากเพื่อการส่งออก ซึ่งลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจของชุมชนชาวนาจึงเปลี่ยนแปลงไปเป็นเชิงพาณิชย์ คือ ผลิตเพื่อขาย เข้าสู่การผลิตเชิงพานิชภายใต้อิทธิพลของกลไกทุนนิยมคือ ต้องนำสินค้าที่ผลิตได้ไปขายในตลาด เพื่อที่จะได้เงินมาซื้อปัจจัยในการดำรงชีวิต และในการขายสินค้าในตลาดนั้น ผู้ผลิตเหล่านี้ไม่มีอำนาจใดๆ ไปกำหนดกฎเกณฑ์ภาวะของตลาด และโดยทั่วไปมักจะตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบต่อพ่อค้าและ

นายทุนเสมอ ข้อเท็จจริงเหล่านี้เป็นที่ทราบกันอยู่โดยทั่วไปในสังคมไทย มีการลงทุนทุกขั้นตอน มีการจ้างแรงงาน ใช้เทคโนโลยีทันสมัยในการผลิต เช่น เครื่องจักรกล ปุ๋ยเคมี ยากำจัดแมลง เป็นต้น อย่างไรก็ตาม สิ่งที่มาตาม คือ รายจ่ายในครัวเรือนเพิ่มสูงขึ้นตามการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศที่มุ่งพัฒนาที่เจริญให้ทันกับโลกยุคปัจจุบัน ในขณะที่ผลผลิตของชาวนากลับมีราคาตกต่ำลง (กฤษฎา นาโสก, 2552: 1)

ภาคอีสานแต่เดิมนั้น การผลิตของชาวนาอีสานยังคงมุ่งที่การผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน การทำนาของชาวนาอีสานแต่เดิมนั้นการปลูกข้าวเพื่อกินเอง มีการปลูกข้าวที่หลากหลายพันธุ์ตามลักษณะพื้นที่ การใช้ปัจจัยการผลิตที่สำคัญ คือ พันธุ์ข้าว ที่ดิน แรงงาน ยังคงอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชน โดยเฉพาะในเรื่องเมล็ดพันธุ์ข้าวปลูกนั้นชาวนาอีสานทุกครัวเรือนจะต้องคัดพันธุ์ข้าวปลูก คือ เลือกคัดรวงข้าวที่มีลักษณะดีตามสายพันธุ์เดิมไว้ และเก็บพันธุ์ข้าวปลูกไว้ให้เพียงพอสำหรับฤดูกาลปลูกในปีถัดไป

ชาวนาในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอน้ำพอง และอำเภออุบลรัตน์ได้รับอิทธิพลจากพัฒนาการเกษตรสมัยใหม่ในการปลูกข้าวมีการใช้รถไถนาเข้ามาแทนควายมีการใช้รถเกี่ยวข้าวแทนแรงงานคน เทคโนโลยีสมัยใหม่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวนา มีการปลูกข้าวเพื่อขายไม่ปลูกข้าวไว้เพื่อบริโภคเท่านั้น การเปลี่ยนเหล่านี้ทำให้ชาวนาได้มีพฤติกรรมในการทำนาเปลี่ยนไป แต่ยังมีกลุ่มชาวนาบางกลุ่มที่พยายามที่จะพยายามรักษาขนบธรรมเนียมการปลูกข้าวแบบดั้งเดิมโดยไม่พึ่งพาเทคโนโลยีทางการเกษตรมากนักเพราะจะรักษาความเป็นชาวนาแบบเดิมไว้เพื่อพึ่งพาตนเองและพยายามใช้หลักธรรมในทางพุทธศาสนามีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต จึงเป็นส่วนหนึ่งที่เป็นแรงจูงใจให้ผู้วิจัยได้ศึกษาวิถีชีวิตและวิธีการของชาวนาในการพึ่งตนเองให้อยู่ได้ โดยไม่พึ่งพาอาศัยปัจจัยภายนอกหรือไม่พึ่งเทคโนโลยีทางการเกษตรสมัยใหม่ ทั้งนี้ได้นำหลักธรรมทางศาสนามาปรับใช้ให้เหมาะสม คือ "อิทธิบาท 4" ซึ่งหมายถึง ธรรมแห่งความสำเร็จ ประกอบด้วย ฉันทะหรือความพอใจ หมายถึง ผู้ปฏิบัติงานต้องชอบหรือศรัทธาในงานที่ทำอยู่ และมีความสุขกับงานที่ได้รับมอบหมาย วิริยะ หรือ ความพากเพียร ผู้ปฏิบัติงานจะต้องมีความขยันหมั่นเพียรในการทำงานที่ได้รับมอบหมาย รวมทั้งหมั่นฝึกตนเองอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้การทำงานมีประสิทธิภาพมากขึ้น จิตตะ การเอาใจใส่ในการทำนาในอาชีพที่ทำ ความคิดจดจ่อ หรือเอา

ใจฝึกไฟ วิมังสา คือ การวิเคราะห์ผลกำไรจากการประกอบอาชีพ กระทบต่อสิ่งแวดล้อม ต่อสังคม ต่อตนเองเพื่อปรับปรุงให้ดีกว่าเดิม

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการพึ่งตนเองของชาวนาในจังหวัดขอนแก่น
2. เพื่อศึกษาแนวทางส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวเชิงพุดในจังหวัดขอนแก่น
3. วิเคราะห์รูปแบบการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุดในจังหวัดขอนแก่น

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบเชิงคุณภาพ (Qualitative research) เป็นการศึกษา รูปแบบการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุดและการส่งเสริมชาวนาเชิงพุดในจังหวัดขอนแก่น โดยมีกลุ่มเป้าหมายในการวิจัยที่ได้มาโดยการเลือกแบบเจาะจง ได้แก่ ชาวนาที่พึ่งตนเองที่ใช้ หลักการทางพุทธศาสนาในจังหวัดขอนแก่น จำนวน 3 อำเภอ ประกอบด้วย 1. อำเภอ อุบลรัตน์ คือ หมู่ 1 บ้านโคกสูง, หมู่ 3 บ้านโคกสว่าง 2. อำเภอน้ำพอง คือ หมู่ 1 บ้านห้วย ฝั่, หมู่ 2 บ้านน้ำพอง 3. อำเภอเมือง คือบ้านโคกสี, บ้านยางหย่อง รวมทั้งสิ้นจำนวน 6 หมู่บ้านๆ ละ 5 คน รวม 30 คน

ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล ดำเนินการเก็บข้อมูลจากการเก็บ รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร (Documents) และการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิง ลึก กับกลุ่มเป้าหมาย ที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก และบุคคลอื่นๆ โดยใช้วิธีการจดบันทึก และการ สนทนากับกลุ่มเป้าหมาย ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์ 2 วิธีดังนี้คือ 1) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) เป็นการสัมภาษณ์หรือสนทนาตัวต่อตัวหรือแบบเผชิญหน้า ซึ่งใน การสัมภาษณ์นั้นได้เลือกสถานที่ที่จะสัมภาษณ์ โดยเลือกสถานที่ที่เงียบสงบ ปราศจาก สิ่งรบกวนใดๆ เพื่อให้การสัมภาษณ์เป็นไปอย่างต่อเนื่องและได้รายละเอียดที่ต้องการมาก ที่สุด 2) การสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) เป็นการรวบรวมข้อมูลจาก ผู้บริหาร และครู เพื่อต้องการคำตอบในเชิงเหตุผล คำถามจะถามถึงความรู้สึก การให้ เหตุผล แรงจูงใจ ในการประกอบอาชีพชาวนาเชิงพุด

ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้ การแปรความการตีความ และนำเสนอข้อมูลโดย การพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) ตามหลักอุปนัยวิธี (Induction method)

เพื่ออธิบายการนำเอาหลักธรรมไปพัฒนาคุณภาพชีวิต 3 ด้าน คือ 1) การพึ่งตนเองของชาวนา 5 ด้าน ประกอบด้วย ด้านเทคโนโลยี ด้านเศรษฐกิจ ด้านทรัพยากรธรรมชาติ ด้านจิตใจ และด้านสังคมวัฒนธรรม 2) การส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวนา 3) การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

ผลการวิจัย

จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น ผู้วิจัยได้สรุปประเด็นสำคัญดังนี้

1. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับการพึ่งตนเองของชาวนาในจังหวัดขอนแก่น พบว่า การดำเนินชีวิตของชาวนาในจังหวัดขอนแก่นเป็นแบบพอเพียง แต่ยังอาศัยระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ โดยอาศัยพ่อค้าคนกลางในการซื้อขายสินค้าทางการเกษตร กลุ่มหรือชุมชนที่อิงอาศัยกันได้ไม่เต็มที่เพราะทุนในการจัดการมีน้อยไม่พอกับความต้องการของประชาชน

2. ด้านแนวทางการส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น พบว่า ประชาชนต้องลงมือในการปฏิบัติตนตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงตามพระราชดำรัสของในหลวงรัชกาลที่ 9 เป็นแนวทางที่ให้ประชาชนดำเนินตามวิถีแห่งการดำรงชีพที่สมบูรณ์สันติสุข โดยมีธรรมะเป็นเครื่องกำกับ และใจตนเป็นที่สำคัญ ซึ่งก็คือ วิถีชีวิตไทย ที่ยึดเส้นทางสายกลางของความพอดี ในหลักของการพึ่งพาตนเอง 5 ประการ คือ

1) ความพอดีด้านจิตใจ: เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ มีจิตสำนึกที่ดี เอื้ออาทร ประนีประนอมคำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนรวม

2) ความพอดีด้านสังคม: มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน รู้จักผนึกกำลัง และที่สำคัญมีกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากฐานรากที่มั่นคงและแข็งแรง

3) ความพอดีด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม: รู้จักใช้และจัดการอย่างฉลาดและรอบคอบ เพื่อให้เกิดความยั่งยืนสูงสุด ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในประเทศ เพื่อพัฒนาประเทศให้มั่นคงเป็นขั้นเป็นตอนไป

4) ความพอดีด้านเทคโนโลยี: รู้จักใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมให้สอดคล้องกับความต้องการและควรพัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาชาวบ้านของเราเอง และสอดคล้องเป็นประโยชน์ต่อสภาพแวดล้อมของเราเอง

5) ความพอดีด้านเศรษฐกิจ: เพิ่มรายได้ ลดรายจ่าย ดำรงชีวิตอย่างพอสมควร พออยู่พอกินตามอัตภาพ และฐานะของตนเอง

3. รูปแบบการพึ่งตนเองโดยการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ พบว่ามีการนำเอาหลักอิทธิบาท 4 ไปประยุกต์ใช้ ดังนี้

1) ฉันทะ คือ ความชอบ ความรักในอาชีพที่ตนเองทำนั้นคือ การประกอบอาชีพทำนาในรูปแบบของการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ โดยไม่ไปเปิดเปียนชีวิตสัตว์อื่น และยังปลอดภัยสำหรับผู้บริโภค

2) วิริยะ คือ ความเพียรมีความขยัน อดทนต่ออาชีพของตน เช่น อาชีพเกษตรกรจนกว่าจะประสบผลสำเร็จ

3) จิตตะ คือ การเอาใจใส่ในการทำนาในอาชีพที่ทำ มีจิตผูกพันจดจ่อเฝ้าคิดเรื่องนั้นใจอยู่กับงานนั้นไม่ปล่อยไม่ห่างไปไหนถ้าจิตตะเป็นไปอย่างแรงกล้าในเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรืองานอย่างใดอย่างหนึ่งคนผู้นั้นจะไม่สนใจไม่รับรู้เรื่องอื่นๆ

4) วิมังสา คือ หลังจากการทำนาแล้วมีการวิเคราะห์ผลกำไรจากการประกอบอาชีพ กระทบต่อสิ่งแวดล้อม ต่อสังคม ต่อตนเองเพื่อปรับปรุงให้ดีกว่าเดิมในการประกอบอาชีพทำนาครั้งต่อไป

สรุปและอภิปรายผล

จากการวิจัยการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่นนั้น ในปัจจุบันชาวนาถือว่าเป็นเกษตรกรที่มีอาชีพเป็นหลักในการประกอบอาชีพและไม่มีการเคลื่อนย้ายที่ทำกินไปยังต่างถิ่นแต่จะดำเนินชีวิตอยู่บนพื้นฐานที่ว่า “เอาหลังสู้ฟ้า เอาหน้าสู้ดิน” ซึ่งเป็นคำนิยามที่ใช้กันในอดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นอาชีพที่ไม่มีรายได้สูงปลูกเพื่อประทังชีวิตให้คงอยู่ในสังคม แต่มีชาวนาบางกลุ่มรู้จักการประยุกต์การทำนาแบบผสมผสาน หรือตามแบบเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวทางพระราชดำริของในหลวงรัชกาลที่ 9 ทรงวางแนวทางให้ประชาชนรู้จักการพึ่งตนเอง ในการดำเนินชีวิตของประชาชนตลอดทั้งยังปลูกฝังให้สืบเจตนารมณ์สู่อุชนรุ่นหลังต่อไป ทั้งนี้ชาวนาหรือเกษตรกรในจังหวัดขอนแก่นเห็นคุณค่าของการดำเนินชีวิตแบบพอเพียงจึงได้หันมาทำการเกษตรแบบพึ่งตนเอง เช่น อาหารอินทรีย์เป็นที่ต้องการมาก ผู้คนรักและห่วงใยสุขภาพมากขึ้น ทำให้โอกาสของการทำเกษตรอินทรีย์มีมาก ในเรื่องอุปสรรคก็อาจจะมีเรื่องเกี่ยวกับการรับรองมาตรฐานต่างๆ การจัดการขนส่ง เป็นต้น หากเรา

เริ่มทำจากพื้นฐาน ทำเพื่อพออยู่ พอกิน พอใช้ แบ่งปัน แจกจ่าย จำหน่ายเพื่อมีรายได้ ขยายแนวคิด รวมกลุ่ม ประสานกันเป็นเครือข่าย เกื้อกูลช่วยเหลือกัน พึ่งพาและพึ่งพิงกันกับคน ชุมชนและธรรมชาติ คงไม่เพียงแต่เราที่อยู่รอด แต่การผลิตเกษตรกรรมคิดจากสิ่งที่เรามีใน มุมความคิดของการพึ่งพาตนเอง รากฐานที่สำคัญคือการผลิต ผลิตเพื่อใช้เป็นปัจจัยในการ ดำเนินชีวิต เกื้อกูลสังคมและสิ่งแวดล้อม ซึ่งบรรพบุรุษของเราได้บุกเบิกแหล่งทำมาหากิน ที่ เหมาะสมกับสภาพอากาศ ภูมิประเทศ จนสร้างเป็นภูมิสังคม ผ่านกาลเวลา บ่มเพาะ ประสบการณ์ในการเอาตัวรอดจนมาถึงปัจจุบัน ในช่วงที่ผ่านมามีการปฏิวัติแนวคิดการผลิต จากการทำอยู่ทำกิน เข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมทำเพื่อขาย กระตุ้นการเพิ่มผลผลิต สร้างกรอบ คิดทุนนิยม มีใช้เงินตราเป็นรูปแบบการแลกเปลี่ยน และสร้างค่านิยม งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข พัฒนาและหยั่งรากลึกในใจเราจนทำให้ชีวิตนี้ขาด ‘เงิน’ ไม่ได้ จึงกลายเป็น รูปแบบการผลิตแบบการทำธุรกิจ แผนธุรกิจส่วนมากจะคำนึงถึงผลกำไรเป็นหลัก การผลิตที่ เน้นปัจจัยเพื่อการแข่งขัน ปัจจัยการผลิตต่างๆ จึงถูกมองในรูปแบบทุน หาวัตถุได้ถูกแค่ ไหวน เครื่องมือที่ทำให้ต้นทุนการผลิตถูกที่สุด จนบางครั้งมองข้ามเรื่องคุณภาพก็มี หรือ อาจนำมุมมองการพัฒนาสินค้าที่แตกต่างจากคู่แข่งมาใช้ เพื่อเป็นทางเลือกที่ดีกว่าคู่แข่ง ส่วนการทำเกษตรเพื่อการพึ่งตนเอง เริ่มต้นเน้นการผลิตที่ตอบสนองของชีวิตให้พออยู่ พอกิน ขยายไปสู่การแบ่งปัน เพื่อสร้างระบบภูมิคุ้มกันของระบบสังคมในรูปแบบการพึ่งพา อาศัยซึ่งกันและกัน แล้วจึงนำไปขายเพื่อนำเงินไปแลกเปลี่ยนเป็นสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ที่ไม่ สามารถผลิตเองได้ และเมื่อพิจารณาวิถีการผลิตของการทำเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองแล้ว จึง ควรทำให้เหมาะสมกับพื้นที่ ตามภูมิสังคม พื้นที่ลุ่มทำนาได้ ก็ทำนาเพื่อผลิตอาหาร ทำ เกษตรผสมผสานหลากหลายเพื่อให้ได้ผลผลิตที่หลากหลาย จัดการปัจจัยการผลิตได้ด้วย ตนเอง เช่น จัดการน้ำ โดยการขุดบ่อกักเก็บน้ำ ขุดบ่อน้ำตื้น หรือเจาะบ่อบาดาล จัดการดิน ด้วยการทำปุ๋ยได้เอง ทำอาหารพืช สัตว์ รวมทั้งดูแลรักษาพืช สัตว์ได้ด้วยตนเอง ลดการ พึ่งพาปัจจัยภายนอกก็ถือว่าเป็นการลดต้นทุนการผลิต เลือกใช้เครื่องมือ เครื่องทุ่นแรงที่ เหมาะสม เป็นต้น ค่อยๆเพิ่มเติมจากเล็กๆ เพื่อเรียนรู้จนไปสู่การผลิตที่หลากหลาย สอดคล้องกับ มณีนัย ทองอยู่ (2546) การนำแรงงานเครื่องจักรกลมาแทนแรงงานคนและ ควาย ทำให้ความสัมพันธ์ทางการผลิตหายไปจากเอามือเอาแรงเป็นค่าจ้าง พิธีกรรม บางอย่างที่เกี่ยวข้องกับข้าวและการทำนาก็เริ่มหายไปเทคโนโลยีจึงเข้ามาแทนที่บทบาท

หน้าที่ของพิธีกรรม การสวดมนตร์อันวนรอบต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือการบวงสรวงบูชาเพื่อขอฝน ได้หายไปจากวิถีชีวิต กลายเป็นเทคโนโลยีของการชลประทานแทนที่เป็นต้น

ในกระบวนการผลิตในภาคธุรกิจอุตสาหกรรม มีการสร้างกระบวนการผลิตที่เป็นมาตรฐาน เครื่องจักรทันสมัย แบ่งงานออกเป็นส่วนๆ ผลผลิตที่ได้มีการคัดกรอง ตรวจสอบคุณภาพ และยังสามารถจัดการของเหลือจากกระบวนการผลิต แล้วแปรเปลี่ยนเป็นผลิตภัณฑ์ที่เกี่ยวข้อง สร้างรายได้อีกทางหนึ่ง กระบวนการผลิตที่ดีสามารถทำระบบไม่ให้เกิดของเสียออกจากระบบได้ เช่น โรงสีข้าว เมื่อรับข้าวเปลือกจากชาวนา ทำการสีข้าว ได้ข้าวรำและปลายข้าวไปขาย เศษที่เหลือเป็นแกลบก็นำไปเผาในระบบเตาชีวมวลเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าใช้ในโรงสีต่อไป ขี้เถ้าแกลบที่ได้ก็ยังสามารถใช้ได้อีกด้วยถ้าหากเราพิจารณากระบวนการผลิตที่ไม่มีของเสียในมุมมองของการทำเกษตรเพื่อการพึ่งตนเอง ก็สามารถทำได้เช่นกัน แต่ต้องทำการจัดระบบเชื่อมโยงภาคการผลิตที่หลากหลายสอดคล้องกัน เช่น เมื่อเราปลูกกล้วย ต้นกล้วยช่วยอุ้มน้ำ ผลกล้วยนำไปรับประทาน ขาย หากเหลือก็เป็นอาหารสัตว์ ไก่ เป็ด ปลา ได้เจริญเติบโต เมื่อจับปลามากิน หรือขาย เศษปลาก็นำมานำนํ้าหมักบำรุงพืช ไก่ที่เลี้ยงไว้ก็จะถ่ายมูล นำไปหมักเป็นปุ๋ยหมักชีวภาพ บำรุงพืชอีกต่อไป การสร้างระบบหมุนเวียนทรัพยากรแบบพึ่งพากันและกัน ก็เป็นการใช้หลักการผลิตที่มีประสิทธิภาพเช่นกัน หลักสำคัญในการผลิตเพื่อพึ่งตนเองคือ คิดจากสิ่งที่เรามี หาคำตอบจากสิ่งที่เรามีมาใช้ประโยชน์ให้มากที่สุด พัฒนาจากสิ่งที่เรามีเป็นหลัก หรือหากไม่สามารถทำในสิ่งที่ต้องการได้ ก็ให้ใช้น้อยที่สุด สำหรับการทํานาหรือการทำเกษตรของประชาชนในจังหวัดขอนแก่น ไม่เป็นเพียงอาชีพเท่านั้น แต่เป็น ‘วัฒนธรรม’ ที่มีการส่งสมภูมิปัญญา สืบทอด ปลูกฝัง วิธีการใช้ชีวิตและการทำงาน การทำงานของเกษตรกรจึงผูกพันพึ่งพาอาศัยกันและกัน รวมถึงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ส่วนเกษตรกรที่ทำกิจกรรม ปลูกพืช จำเป็นต้องดูแลดิน จัดการน้ำ และวางแผนสร้างปัจจัยเพื่อการผลิตต่างๆ ให้สอดคล้องและพึ่งพากัน โดยพื้นฐานแล้วเมื่อดินคือรากฐานของการกสิกรรม หากต้องดูแลดินในแบบพึ่งตนเอง จำเป็นต้องทำความเข้าใจกับดิน และสิ่งมีชีวิตในดิน โดยการเลี้ยงดิน แล้วให้ดินเลี้ยงพืช สามารถพึ่งตนเองด้วยการทำดินให้มีชีวิต เติมอินทรีย์วัตถุ ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก น้ำหมักชีวภาพเพื่อหล่อเลี้ยงดิน สำหรับการดูแลจัดการน้ำให้เพียงพอต่อการใช้อุปโภคบริโภค ไม่รอเพียงฝน หรือระบบชลประทาน ต้องพึ่งตนเองด้วยการขุดบ่อกักเก็บน้ำ บ่อน้ำตื้น หรือบ่อบาดาลเพื่อสำรองน้ำไว้ยามจำเป็น เมื่อเราจัดสมดุลกันธรรมชาติจะดูแลกันเอง มีจุลินทรีย์ช่วยย่อยสลายอินทรีย์วัตถุ มีไส้เดือนทำ

หน้าที่พรพดินเดิมอากาศในดิน ต้นไม้ทุกต้นทำหน้าที่เป็นทีมงานช่วยกันสร้างผลผลิตตามปัจจัยที่เหมาะสม ชีวิตทุกชีวิตทำหน้าที่ของตนเองอย่างเกื้อกูลและพึ่งพาอาศัยกัน อาจจะมีเพียงเกษตรกรและคนในครอบครัวเท่านั้นที่คอยดูแลให้ผลผลิตออกมาตามที่ลงแรงลงไป

การพึ่งตนเองในระบบเกษตร หากมองให้รอบด้านปัจจัยการผลิตต่างๆ จำเป็นต้องสร้างและพัฒนาให้สามารถพึ่งตนเองได้ ไม่ว่าจะเป็น เมล็ดพันธุ์ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ การพัฒนาปรับปรุงพันธุ์ การพัฒนาเครื่องทุ่นแรงหรือเครื่องมือทางการเกษตร การพัฒนาเทคโนโลยีแบบชาวบ้าน ที่ง่าย ปรับเปลี่ยน ปรับปรุงได้ด้วยตนเอง โดยการพึ่งพาอาศัยกันก็เป็นปัจจัยสำคัญ ซึ่งเคยเป็นรากฐานสังคมไทย ก่อนที่จะถูกแทนด้วยค่านิยมแบบการจ้าง ใช้เงินมาเป็นตัวแปรในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและชุมชน เราจำเป็นต้องกลับไปสู่สังคมของการให้ ยิ่งให้ยิ่งได้ เพื่อเป็นการสร้างวัฒนธรรมแบบพึ่งพาอาศัยกันอีกครั้ง เช่นเดียวกับการดูแลกันแลกันของพืช สัตว์และสิ่งแวดล้อม ความเป็นคนที่มีสังคมก็เป็นระบบพึ่งพาอาศัยกันและกัน โอบอ้อมอารีกัน เป็นระบบพึ่งกันเอง สังคมไทยก็จะมั่นคงและยั่งยืน

ในการส่งเสริมและการพึ่งตนเองของชาวนาในจังหวัดขอนแก่นเป็นการปฏิบัติตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เช่น ด้านการมีภูมิคุ้มกันที่ดี ด้านการมีความรู้ด้านการมีคุณธรรม มีเหตุผล มีการปฏิบัติตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในการพึ่งตนเอง อาชีพทำนา คืออาชีพทางเกษตรกรรมในอำเภออุบลรัตน์อำเภอน้ำพอง และอำเภอเมืองจังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นอาชีพปลูกข้าวเป็นหลัก เพราะข้าวเป็นอาหาร หลักของคนไทย อาชีพทำนาเป็นอาชีพดั้งเดิมของคนไทย ที่สืบทอดมายังอนุชนรุ่นหลัง โดยส่วนใหญ่แล้วชาวนาจะใช้ชีวิตอยู่โดยสงบเงียบในชนบท มีความเป็นเศรษฐกิจพอเพียงคือ สามารถพึ่งตนเองได้มีความ “พออยู่พอกิน” และมีความอิสระที่จะอยู่ได้โดยไม่ต้องติดขัดอยู่กับเทคโนโลยีและความเปลี่ยนแปลงของกระแสโลกาภิวัตน์ เข้าข่ายเศรษฐกิจพอเพียง คือ สามารถพึ่งตนเองได้เป็นอาชีพที่สามารถผลิตข้าวเองได้ ไม่ต้องไปซื้อข้าวกินเอง ประหยัดรายจ่ายภายในครอบครัว สอดคล้องกับ สัญญาสัญญาวิวัฒน์ (2544) ได้ให้ความหมายการพึ่งตนเองของชุมชนชนบทด้านเศรษฐกิจหมายถึง การที่คนในชุมชนชนบทมีความสมดุลระหว่างรายได้กับรายจ่ายหรือความพออยู่พอกินของคนในชุมชนไม่มีหนี้สินชนิดที่ไม่อาจชดใช้คืน (สามารถมีหนี้สินจากการลงทุนเพื่อเกษตรกรรมหรือธุรกิจได้) ทั้งมีการส่งเสริมให้ชาวนาจังหวัดขอนแก่นให้เกษตรกรสามารถประกอบอาชีพที่มั่นคงและยั่งยืนต้องอาศัยหลักธรรมทางพุทธศาสนาเข้ามาช่วยในการดำเนินชีวิตและการ

ประกอบอาชีพคือเกษตรกรได้ประสบผลสำเร็จโดยยึดหลักธรรมทางพุทธศาสนา คือ หลักอิทธิบาท 4 ประกอบด้วย 4 ประการดังต่อไปนี้

1. ฉันทะ คือ ความชอบ ความรักในอาชีพที่ตนเองทำนั้นคือ การประกอบอาชีพทำนาในรูปแบบของการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ โดยไม่ไปเบียดเบียนชีวิตสัตว์อื่น และยังปลอดภัยสำหรับผู้บริโภค ฉันทะ ให้เกิดอย่างแรงกล้า เกิดความรักในคุณค่าความดีงามความสมบูรณ์ของสิ่งนั้นหรือจุดหมายนั้นอย่างเต็มที่แล้ว คนก็จะทุ่มเทชีวิตและจิตใจอุทิศให้แก่สิ่งนั้นเมื่อรักแท้ก็มอบใจให้อาจถึงขนาดยอมสละชีวิตเพื่อสิ่งนั้นได้ เมื่อมีฉันทะนำ แล้วก็ต้องการทำ สิ่งนั้นให้ดีที่สุดให้สำเร็จผลอย่างดีที่สุดของสิ่งนั้นของงานนั้น

2. วิริยะ คือ ความเพียรมีความขยัน อดทนต่ออาชีพของตน เช่น อาชีพเกษตรกรจนกว่าจะประสบผลสำเร็จ ถ้าทำงานด้วยความเพียรพยายามแล้วงานทุกอย่างก็ประสบผลสำเร็จ แม้แต่การเพาะปลูกสิ่งใดก็ตามที่อาศัยความเพียรพยายามแล้วพืชหรือสิ่งที่ปลูกย่อมเจริญงอกงามตามที่ใจปรารถนา

3. จิตตะ คือ การเอาใจใส่ในการทำนาในอาชีพที่ทำ ความคิดจดจ่อ หรือเอาใจฝักใฝ่ได้แก่ ความมีจิตผูกพันจดจ่อเฝ้าคิดเรื่องนั้นใจอยู่กับงานนั้นไม่ปล่อยไม่ห่างไปไหนถ้าจิตตะเป็นไปอย่างแรงกล้าในเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรืองานอย่างใดอย่างหนึ่งคนผู้นั้นจะไม่สนใจไม่รับรู้เรื่องอื่นๆ ใครพูดอะไรเรื่องอื่นๆ ไม่สนใจแต่ถ้าพูดเรื่องงานนั้นจะสนใจเป็นพิเศษทันทีบางทีจัดทำเรื่องนั้นงานนั้นขลุกขจวนอยู่ได้ทั้งวันทั้งคืนไม่เอาใจใส่ร่างกายการแต่งเนื้อแต่งตัวอะไรเกิดขึ้นก็ไม่สนใจเรื่องอื่นเกิดขึ้นใกล้ๆ บางทีก็ไม่วางใจ จนลืมวันลืมคืนลืมกินลืมนอนความมีใจฝักใฝ่ เช่นนี้ ย่อมทำให้สมาธิเกิดขึ้นจิตจะแน่วแน่แนบสนิทในกิจที่ทำ มีกำลังมากเฉพาะสำหรับกิจนั้นเรียกว่าเป็นจิตตสมาธิพร้อมกันนั้นก็เกิดปธานสังขาร คือความเพียรสร้างสรรค์ร่วมสนับสนุนไปด้วย

4. วิมังสา คือ หลังจากการทำมาแล้วมีการวิเคราะห์ผลกำไรจากการประกอบอาชีพกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ต่อสังคม ต่อตนเองเพื่อปรับปรุงให้ดีกว่าเดิมในการประกอบอาชีพทำนาครั้งต่อไป ความสอบสวนไตร่ตรอง ได้แก่ การใช้ปัญญาพิจารณาหมั่นใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผลและตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนเกินเลยบกพร่องหรือขัดข้องเป็นต้นในกิจที่ทำ รู้จักทดลองและคิดค้นหาทางแก้ไขปรับปรุงข้อนี้เป็นการใช้ปัญญาชักนำ สมาธิซึ่งจะเห็นได้ไม่ยากคนมีวิมังสาเป็นพวกชอบคิดค้นหาเหตุผลสอบสวนทดลองเมื่อทำอะไรก็คิดพิจารณาทดสอบไปเช่นคิดว่าผลนี้เกิดจากสาเหตุอะไรทำ ไม่จึงเป็นอย่างนี้ผลคราวนี้เกิดจากปัจจัยที่

เป็นองค์ประกอบเหล่านี้เท่านั้นลองเปลี่ยนองค์ประกอบนั้นแล้วไม่เกิดผลอย่างที่คาดหมาย เป็นเพราะอะไรจะแก้ไขที่จุดไหน ฯลฯ เป็นเหตุให้จิตแน่วแน่มิฟุ้งซ่านไม่วอกแวกและมีกำลัง เรียกว่าวิมิงสา สอดคล้องกับการศึกษาของ นันทา กันตธี (2548) การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม ข้าว :กรณีศึกษาการพึ่งตนเองด้านทรัพยากรพันธุ์กรรมข้าวของชาวนาภาคอีสาน ภาคอีสาน แต่เดิมนั้น การผลิตของชาวนาอีสานยังคงมุ่งที่การผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน การทำนา ของชาวนาอีสานแต่เดิมนั้นการปลูกข้าวเพื่อกินเอง มีการปลูกข้าวที่หลากหลายพันธุ์ตาม ลักษณะพื้นที่ การใช้ปัจจัยการผลิตที่สำคัญ คือ พันธุ์ข้าว ที่ดิน แรงงาน ยังคงอยู่บนพื้นฐาน ของการพึ่งตนเอง และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชน โดยเฉพาะในเรื่องเมล็ดพันธุ์ ข้าวปลูกนั้นชาวนาอีสานทุกครัวเรือนจะต้องคัดพันธุ์ข้าวปลูก คือเลือกคัดรวงข้าวที่มีลักษณะ ดีตามสายพันธุ์เดิมไว้ และเก็บพันธุ์ข้าวปลูกไว้ให้เพียงพอสำหรับฤดูกาลปลูกในปีถัดไป ชาวนาในแต่ละพื้นที่ได้คัดเลือกและพัฒนาสายพันธุ์ข้าวให้มีความหลากหลาย เหมาะกับพื้นที่ และวิธีการผลิตของชุมชน ลักษณะของเทคโนโลยีการเกษตรในเวลานั้น ยังคงเป็นอิสระจาก การส่งเสริมและพัฒนากิจการเกษตร เป็นเทคโนโลยีการเกษตรแบบดั้งเดิมที่อาศัยความอุดม สมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติเป็นฐานการผลิตที่สำคัญ

ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเกี่ยวกับการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น ผู้วิจัย มีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 ด้านการพึ่งตนเองของชาวนาในระบบเกษตรให้รอบด้าน ปัจจัยการผลิตต่างๆ จำเป็นต้องสร้างและพัฒนาให้สามารถพึ่งตนเองได้ ไม่ว่าจะเป็น เมล็ดพันธุ์ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ การพัฒนาปรับปรุงพันธุ์ การพัฒนาเครื่องทุ่นแรงหรือเครื่องมือทางการเกษตร การพัฒนา เทคโนโลยีแบบชาวบ้าน ที่ง่าย ปรับเปลี่ยน ปรับปรุงได้ด้วยตนเอง โดยการพึ่งพาอาศัยกันก็ เป็นปัจจัยสำคัญ ซึ่งเคยเป็นรากฐานสังคมไทย ก่อนที่จะถูกแทนด้วยค่านิยมแบบการจ้าง ใช้ เงินมาเป็นตัวแปรในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและชุมชน เราจำเป็นต้องกลับไปสู่สังคมของการ ให้ ยิงให้ยิงได้ เพื่อเป็นการสร้างวัฒนธรรมแบบพึ่งพาอาศัยกันอีกครั้ง เช่นเดียวกับการดูแล กันแลกันของพืช สัตว์และสิ่งแวดล้อม ความเป็นคนที่มีความดีสังคมก็เป็นระบบพึ่งพาอาศัยกันและ กัน โอบอ้อมอารีกัน เป็นระบบพึ่งกันเอง สังคมไทยก็จะมั่นคงและยั่งยืน

1.2 ด้านการส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวนาเชิงพุทธในจังหวัดขอนแก่น ภาครัฐต้องมีนโยบายในการส่งเสริมให้ประชาชนได้เกิดความพร้อมที่จะพึ่งตนเอง สำหรับการทำการเกษตรแบบพึ่งตนเอง การจัดการเรื่องทุนเป็นสิ่งสำคัญ แต่หลายคนมักจะเข้าใจว่า ทุนอันนี้คือเงิน เมื่อจะทำอะไรก็ต้องใช้ทุน (เงิน) แต่ไม่ใช่ทั้งหมด ทุน ในความหมายของการทำการเกษตรแบบพึ่งตนเอง แบ่งได้เป็น ทุนเวลา ทุกคนมีเวลาต่อวัน 24 ชั่วโมงเท่ากัน แต่ใช้เวลาที่มีได้ต่างกัน ที่สำคัญคือบริหารจัดการเวลาอย่างไรให้เหมาะสม เวลาใดควรทำ เวลาใดควรพัก ทุนแรง สองมือของเรา คือต้นทุนที่สำคัญ เรามีแรงก็ทำงานต่อไปได้ด้วยความพากเพียร มุ่งมั่น จนถึงความสำเร็จ ทุนความรู้ การแสวงหาความรู้เพื่อนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์เป็นสิ่งจำเป็นมากสำหรับเกษตรกรยุคนี้ ความรู้จะเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้เราบรรลุถึงจุดมุ่งหมายที่คาดหวังไว้ เช่น ความรู้เรื่องวัฏจักรของการพึ่งพาอาศัยของพืชและสัตว์ นำมูลสัตว์หมักเป็นปุ๋ยให้พืช นำพืชมาเป็นอาหารสัตว์ เป็นต้นทุนปัญญา เมื่อเรียนรู้และฝึกฝนจนทำได้ดีแล้ว จะเกิดเป็นปัญญา มองเห็นหนทางและทางออกในการจัดการปัญหา ดังเช่น หากเราว่ายน้ำไม่เป็นแล้ว เมื่อตกน้ำก็จะว่ายน้ำได้ทันทีโดยไม่ต้องฝึกฝนเรียนรู้ใหม่ เป็นต้น เมื่อเราพบเจอปัญหาแบบนี้ก็จะรู้ได้ทันทีว่าจะแก้ไขอย่างไร ทุนนวัตกรรม การค้นคว้า คิดค้นอยู่เสมอ อาจนำเราไปสู่แนวทาง วิธีการใหม่ๆ ที่เป็นประโยชน์ในการทำการเกษตร การสร้างนวัตกรรมอาจจะยากสำหรับบุคคลทั่วไป เพราะต้องสั่งสมความรู้ที่มีความสัมพันธ์กันและมากพอจึงจะนำไปคิด เพื่อสร้างสรรค์นวัตกรรมได้ ทุนสังคม การพึ่งพาอาศัยกันทำให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อหนุน การเอาแรงกัน เป็นทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นจากการให้ และลดละความเห็นแก่ตัวลงไป ทุนเงิน จึงไม่ใช่ปัจจัยหลักของการทำการเกษตรแบบพึ่งตนเอง เป็นปัจจัยที่มาหนุนเสริมให้เราหาสิ่งที่ไม่สามารถทำเองได้เท่านั้น

2. ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้

2.1 กระบวนการพึ่งตนเอง ควรมีกระบวนการที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของชุมชน เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

2.2 การส่งเสริมการพึ่งตนเองภาครัฐหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรให้การสนับสนุนขั้นตอนหรือรูปแบบของการพึ่งตนเอง และประสานชุมชนให้มีความสามัคคี สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

เอกสารอ้างอิง

- กฤษฎา นาโสก. (2552). *วิถีชาวนาอีสานตอนล่าง: ศึกษากรณีชุมชนชาวนาบ้านตำแย ตำบลม่วงสามสิบ อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี*. มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.
- ประเวศ วะสี. (2542). *เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม แนวทางพลิกฟื้นเศรษฐกิจสังคม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2544). *การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชุมชนบพ*. กรุงเทพฯ: สภาวิจัยแห่งชาติ.
- นันทา กันตริ. (2548). *การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมข้าว : กรณีศึกษาการพึ่งตนเองด้านทรัพยากรพันธุกรรมข้าวของชาวนาอีสาน*. รายงานการวิจัย.ทุนสนับสนุนสำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม.
- มณีนัย ทองอยู่. (2546). *การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาอีสานกรณีศึกษาชาวนาลุ่มน้ำพอง*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.